

דף שבועי

בס"ד

פרשת וארא, תשפ"ג, מספר 1504

ענישה רק לאחר אזהרה אלישי בן יצחק

במדרש "שכל טוב" אנו למדים שהמודל של מכת דם אינו ייחודי רק למכת דם, אלא מדובר בדפוס קבוע וחוזר על עצמו בכל מכות מצרים, וכך לשון המדרש:⁴

וזה בנין אב לכל עשר המכות, שכל מכה ומכה נקצב לה ירח ימים, ג' שבועות היה מעיד ומתרה בהם, ובתחילת שבוע רביעית היתה המכה באה ומשמשת והולכת שבעת ימים.

גם רש"י, ר' שלמה יצחקי, מאמץ בפירושו את גישת המדרש וקובע:⁵

וימלא מניין שבעת ימים – ... שהיתה המכה משמשת רביע החודש, ושלושת החלקים היה מעיד ומתרה בו.

משמע, שלפני כל מכה ומכה קיבלו המצרים התראה של 3 שבועות, ומשלא התייחסו להתראה הגיעה המכה שהכתה בהם 7 ימים.

אין עונשין אלא אם כן מזהירין

דפוס הפעולה של "משפט מצרים", כפי שהתהליך מכונה במשנה בעדויות, מלמד אותנו שלפני כל ענישה קדמה התראה. מתוך נקודה זו אבקש לצאת ולפתוח צוהר אל אחד מהעקרונות התלמודיים, הקובע כמושכל יסוד בענישה את העיקרון שלפיו: "אין עונשין אלא אם כן מזהירין". או בלשון אחר: "לא ענש אלא אם כן הזהיר".⁶ עיקרון זה מקפל בתוכו גישה שלפיה לא ניתן להעניש אדם על מעשה שביצע, אלא אם כן קדמה לאותו העונש אזהרה מפורשת. עיקרון זה הוא בבחינת מושכל יסוד במחשבה התלמודית, עד שלא פעם אנו מוצאים בדיונים הלכתיים בתלמוד ובמדרשי ההלכה את השאלה הנשאלת שוב ושוב: "עונש שמענו, אזהרה מניין".⁷

פרשתנו מתחילה את סדרת המכות שניחתו על האימפריה המצרית כחלק מהתוכנית הא-לוהית לשחרור עם ישראל מעבדות במצרים. מתוך עשר המכות מתארת הפרשה את שבע המכות הראשונות: דם, צפרדע, כינים, ערוב, דבר, שחין וברד.

המקרא אינו מציין כמה זמן נמשך התהליך כולו של עשר המכות, ואת החוסר הזה ממלאים חז"ל. במסכת עדויות נכתב שכל התהליך ארך בפרק זמן של שנה, ובלשון המשנה:¹ "משפט המצריים שנים עשר חודש".

ב"סדר עולם רבה" המחבר מוכיח את קביעת חז"ל על בסיס הפסוקים, וכך הוא משמיענו:²

מכות מצרים י"ב חדשים, שנאמר: "וַיִּפֹּץ הָעָם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם לְקֶשֶׁשׁ קֶשׁ לְתַבֵּן" (שמ' ה:ב), אימתי דרכו של תבן באייר, והם יצאו בניסן, לקו המצריים עשר מכות כל י"ב חודש.

מעניינת יותר היא החלוקה וההפסקה שבין מכה למכה. מצינו מחלוקת במדרש על הפסוק: "וַיִּמְלֵא שְׁבַעַת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת ה' אֶת הַיָּאֵר" (שמ' ז:כה), וכך מובא:³

רבי יהודה ורבי נחמיה אחד מהם אומר כ"ד ימים היה מתרה בהם עד שלא בא המכה, ושבעה ימים המכה משמשת בהם. ואחד מהם אומר ז' ימים מתרה בהם וכ"ד ימים היתה המכה משמשת בהם.

כלומר, לפי שיטה אחת ההתראה שהמצרים קיבלו לפני כל מכה ומכה הייתה של 24 יום, ומשלא שעו להזהרה הגיע המכה שנמשכה 7 ימים. לפי שיטה אחרת, לפני כל מכה ומכה קיבלו המצרים התראה של 7 ימים, ומשלא שעו להזהרה ניחתה עליהם המכה לפרק זמן של 24 יום.

* אלישי בן יצחק, עורך דין ומגשר, מרצה במרכז האקדמי "שערי מדע ומשפט", ובעלים של משרד עורכי דין.

4 **שכל טוב** (בובר) שמות (פרשת וארא) ז, כה.
5 רש"י לשמות ז:כה.
6 סנהדרין נו ע"ב; יומא פא ע"א; זבחים קז ע"א.
7 ראו למשל: בבא קמא קה ע"ב; סנהדרין נד ע"א; נד ע"ב; וכן ס ע"ב; סו ע"א; מכות ה ע"ב; יד ע"ב; מכילתא דרבי ישמעאל משפטים, מסכתא דנזיקין פרשה ה; שם שם פרשה יז; ספרא קדושים פרשה ב סוף פרק ג אות א.

1 עדויות ב, י.
2 **סדר עולם רבה** (ליינר) פרק ג.
3 **שמות רבה** (וילנא) (פרשת וארא) פרשה ט סימן יב.

או למשל, אדם המבקש לפתוח במסע התרמה עבור אדם אחר, לצורך תשלום קנס שהשית עליו בית המשפט,¹² יכול להיות מואשם בעבירה פלילית שעונשה עלול להגיע עד 5 שנות מאסר. כמו כן, זהו העונש הקבוע בחוק על גניבת סמל מרכב.¹³ גם על השחתת שטרות תקפים של כסף ישראלי, או מטבעות, מוטל עונש.¹⁴ ועוד על זה הדרך הרבה. כאן עולה המתח שבין העיקרון בדבר ידיעת החוק, שלפיו חזקה שאדם מכיר את החוק, ואי ידיעת החוק שאינה פוטרת מעונש,¹⁵ לבין הצורך להזהיר את האדם בטרם יחטא.

שאלה זו מתחדדת יותר בהבחנה שבין עבירות קלסיות לבין עבירות ייחודיות, צדדיות, תוצר של חקיקה שביקשה להפקיע מעשה מסוים והוציאה אותו אל מעבר למעשים הלגיטימיים. ודוק, אין אחד שאינו יודע שאסור לרצוח, שאסור לאנוס, שאסור לגנוב או שאסור לחבול בזולת. אבל האם אכן כולם מכירים את העבירה שאסור להשחית שטר כסף? האם כולם מודעים לכך שיש איסור לבזות דגל של מדינה ידידותית? כנראה שלא.

התורה, ברגישותה הרבה לאדם ולחוטא, ביקשה להפריד בין ביצוע העבירה לבין הטלת העונש. ביצוע העבירה בלבד אין בו די כדי לחייב ענישה, אלא אם כן קדמה לכך אזהרה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ב"ספר החינוך" אנו מוצאים ניסיון לצקת פשר על תכלית העיקרון וחשיבות האזהרה בטרם משיתם עונש על אדם. וכך הוא משמיענו:⁸

אבל האזהרה היא מכאן, כי לא יספיק לנו הזכרת העונש במצוה מבלי אזהרה... והעניין הוא מפני שאם לא תבוא לנו בדבר מניעת הא-ל, אלא שיאמר עושה דבר פלוני יענש בכך, היה במשמע שיהיה רשות ביד כל הרוצה לקבל העונש, ולא יחוש לצער לעבור על המצוה ולא יבוא בזה כנגד חפץ השם יתברך ומצותו, ויחזור דבר המצוה כעין מקח וממכר. כלומר, הרוצה לעשות דבר פלוני יתן כן וכך ויעשהו או יתן שכמו לסבול כך ויעשהו, ואין הכוונה על המצוות בכך, אלא שהא-ל לטובתנו מנענו בדברים והודיענו במקצתן העונש המגיע לנו מיד, מלבד העברת רצונו שהיא קשה מן הכל. וזהו אמרם ז"ל בכל מקום לא ענש אלא אם כן הזהיר, כלומר לא יודיע הא-ל העונש הבא עלינו על העברת המצוה אלא אם כן הודיענו תחילה שרצונו הוא שלא נעשה אותו הדבר שהעונש בא עליו.

לפי תפיסתו של "ספר החינוך", יש להפריד בין שני דברים; בין עצם האיסור לבין העונש שיש להשית על מי שהפר את האיסור. לפי תפיסתו, יכול להיווצר מצב שבו אדם עושה מעשה אסור ואין עליו כל ענישה. כך למשל ב"ספר המצוות הגדול" אנו מוצאים:⁹

וזה עשה כל כך עבירה גדולה שאין הקדוש ברוך הוא רוצה שיהא לו שום כפרה.

שיטת המשפט העברי מניחה כי האזהרה היא תנאי מוקדם לחיוב בעונש. הדברים נוסחו כעיקרון והונחו בתוספתא:¹⁰

זה הכלל: כל מצות לא תעשה שיש בה מעשה לוקין עליה את הארבעים, ושאין בהן מעשה אין לוקין עליה את הארבעים. ושאר כל לא תעשה שבתורה הרי אלו באזהרה העובר על גזרת המלך.

עיקרון זה מבואר על ידי הרמב"ם. בעומדו על דברי התוספתא הוא מסביר את תורף עניינה באופן הבא:¹¹

הנה נתבאר לך מלשון זה החלוק בין אמרם באיזה מקומות לוקה או סופג את הארבעים, ובין אמרם באיזה מקומות הרי אלו באזהרה.

דברים אלה יפים גם למציאות המודרנית. ספר החוקים הישראלי עמוס בציון עבירות פליליות ועונשיהן, שאדם כלל אינו מודע להן. כך למשל, עבירה של הוצאת לשון הרע נענשת בעונש של מאסר עד שנה.

8 ספר החינוך, מצוה סט.

9 ספר מצוות גדול לאוין סימן מ.

10 תוספתא מסכת כריתות (צוקרמאנדל) פרק א הלכה ו.

11 פירוש המשנה לרמב"ם מסכת מכות פרק ג משנה א.

12 סע' 252 לחוק העונשין, תשל"ז-1977.

13 סע' 413 (ב) לחוק העונשין, תשל"ז-1977, קובע: המפרק חלק מרכב ללא רשות מבעליו, בין אם החלק מחובר לרכב דרך קבע בין אם לאו, דינו מאסר חמש שנים.

14 סע' 416 לחוק העונשין: מי שביודעין מטשטש, קורע, חותך או מקלקל בדרך אחרת שטר מטבע שהוא הילך חוקי בישראל, דינו מאסר שלושה חדשים.

15 סע' 34 יט לחוק העונשין, תשל"ז-1977 קובע: "לעניין האחריות הפלילית אין נפקא מינה אם האדם דימה שמעשהו אינו אסור, עקב טעות בדבר קיומו של איסור פלילי או בדבר הבנתו של האיסור, זולת אם הטעות הייתה בלתי נמנעת באורח סביר".